

Myšlenkové a duchovní předpoklady demokracie [1994]

Herlíkovice – jarní retreat Akademické YMCA – 30. 4.–1. 5. 1994

Nebudu vykládat o teoretických předpokladech či zásadách demokratického politického systému, tj. nebudu se zabývat demokratickou politickou teorií.

- a) DÉMOS – lid, plebs, chátra, síla jen v počtu (zvl. u Aristotela)
- b) Starověká (řecká) demokracie nám nemůže být vzorem, navzdory tomu, že na ni navazujeme – dost podobně, jako atomismus Démokritův nebo Leukippův nemůže být vzorem našich dnešních názorů na atomy; ostatně ani demokratismus ve starém Izraeli nemůže být takovým vzorem – vesměs se za demokracii a demokratický způsob vlády považala demokracie přímá, zatímco dnes už je demokracie přímá prakticky nemyslitelná.
- c) Proto je také třeba kriticky pohlížet na formuli, kterou u nás citoval také Masaryk, totiž že demokracie je „vládou lidu, lidem a pro lid“ – ne proto, že bychom se chtěli postavit na stranu odpůrců demokracie, nýbrž protože toto snad líbivé heslo má nepřekonatelné vady:
 - 1) Lid – a to ani v přímé demokracii – nemůže nikdy vládnout jako lid, ale musí mít možnost vybrat ty, kdo budou skutečně vládnout – k tomu cíli tu jsou volby a hlasování, právem každého občana je jít k volbám a hlasovat; když zvolený delegát své voliče zklame, musí být odvolatelný (tady ovšem mohou nastat nesnáze, proto vše musí být upraveno legislativně) – problémy reprezentativní demokracie.
 - 2) Vláda „lidem“ je formulace poněkud vágní: „lid“ jsou buď všichni, nebo jen někteří; pokud jen někteří, pak už svým zvolením přestávají být delegáti (poslanci) prostými občany, tedy „lidem“ – a pokud je vláda delegována jen na některé, není to už vláda všech a tedy ani vláda „lidem“ ani „skrze lid“ (rozumí se: lid vcelku); anebo „lid“ jsou všichni – ale pak je každá vláda – kromě vlády okupační, cizácké – vládou „skrze lid“ čili „lidem“.
 - 3) Osvícený monarcha může také vládnout „pro lid“, tj. v zájmu všeho lidu – podobně nějaký triumvirát nebo také vláda osvícené elity; v tom smyslu představuje demokracie ve srovnání s nimi velmi komplikovanou vládu – problémem však je, jak zaručit osvícenost vlády; v tom smyslu lze říci, že demokracie není nejlepší způsob vlády, ale může představovat relativně nejlepší způsob, jak zajistit co největší osvícenost vlády, ovšem – a v tom spočívá ona podmíněnost – v závislosti na osvícenosti voličů (je-li monarcha náhodou vysoce osvícený, bude jeho vláda jistě lepší než vláda demokraticky, ale neosvícenými, politicky nedospělými občany zvolená).
- d) Pro fungování demokracie je zapotřebí dvou důležitých předpokladů: vysoké politické úrovně a odpovědnosti voličů na jedné straně, a to, že jsou ve volbách vybráni vsutku ti nejlepší nebo spíše nejvhodnější (je totiž také důležité rozhodnout, zda právě ti nejlepší mají vládnout – to vůbec není tak samozřejmé, jak se to na první pohled jeví) – jinak řečeno: ve společnostech nevyspělých nebo málo vyspělých nejenže demokracie nemusí dobře fungovat, ale může působit i rozvratně (zkušenosti ze starého Řecka jsou dokladem).
- e) To vše ukazuje na to, že demokracie má zásadně dvojí stránku: jednak to je určitá forma vlády, určitá instituce, politická struktura, jednak to je způsob života, a to nejen společenského a politického, ale také života soukromého, protože to je jakoby osobní přesvědčení, osobní vyznání, také způsob uvažování,

vůbec myšlení – Masaryk říká: názor na svět. Když si máme zpřítomnit a ozřejmit myšlenkové předpoklady demokracie, vlastně víc než pouhé předpoklady, spíše myšlenkové základy, principy demokracie, pak nám půjde především o tento „názor na svět“. Musíme tomu rozumět: nejde o nějaký samostatný názor na svět, nýbrž jde o jistou orientaci ve světě, která má pronikavý vliv na naše vztahy ke světu, především k obci, ke společnosti, k politickému životu.

- i) Demokracie jako instituce má mnohem menší důležitost než demokracie jako způsob života (a myšlení). To neznamená, že na instituční stránku můžeme nedbat, ale znamená to, že instituce sama nestačí, že nic nedokáže a nic nenapraví. To se často formuluje tak, že demokracie nemůže fungovat bez demokratů. Ptejme se tedy, jak vypadá, jak má a musí vypadat skutečný demokrat. A to právě teď pro nás znamená otázku, jak myslí, resp. má myslit a smýšlet demokrat a jaká duchovní kořeny má, resp. má mít demokrat.
- f) Často se mluví o politice jako o hře: mluví se o pravidlech hry, o mantinelech atd. Takový obraz nám dovoluje vyvodit některé závěry, i když to je pouhý obraz. Jsou hry, kde rozhoduje soudce, a naopak hry, kde soudce není zapotřebí. V čem je rozdíl? Proč není zapotřebí soudce třeba při střetnutí dvou šachistů? Řekl bych, že je to tím, že se každý tah zapisuje a že je možné posuzovat platnost eventuálního vítězství také dodatečně. To má své výhody, protože i dodatečně lze partii vidět jako neplatnou, jestliže došlo k porušení pravidel, aniž by si toho hráči nebo třeba jen poškozený hráč všiml. Rozhodčího není zapotřebí tam, kde si potřebný přehled může každý získat sám, když se s průběhem hry seznámí.
- g) Demokratický společenský a politický život není zdaleka tak přehledný a průhledný. Proto potřebuje demokracie specialisty, kteří sledují práci demokratických institucí a výsledky svého přezkoumávání pak sdělují veřejnosti. To pak znamená, že demokracie nutně potřebuje jednak zájem veřejnosti, jednak takovéto specialisty, tedy obvykle novináře a pracovníky tzv. médií – pochopitelně nikoliv na vládnoucí garnituře závislých.
- h) Už tato zmínka o závislosti na vládě nebo na výkonné moci vůbec potřebuje doplněk. Závislost, resp. nezávislost takto chápána může totiž znamenat nepříjemně velkou redukci problému. Ve fungující politické demokracii se totiž stává mnohem důležitější nezávislost na kapitálových kruzích než nezávislost na samotné vládě. Neméně důležitá může být zejména v méně či špatně fungujících demokraciích nezávislost na parlamentu a vůbec na obecném, resp. veřejném mínění. Sdělovací prostředky nemají být výrazem obecného přesvědčení, nýbrž mají zejména v takových případech, kdy politická úroveň veřejnosti je ještě nízká nebo málo kultivovaná, funkci učitelů demokratického smýšlení a chování. A tato funkce se může někdy proměnit až v úkol průkopnický, ba dokonce bojový.
- i) Už v tom je vidět, jak tou nejzákladnější a nejdůležitější věcí v demokracii nejsou volby, ale politická a také mravní úroveň voličů. Lze dokonce říci, že smysl demokracie nespočívá v tom, aby se projevilo a prosadilo veřejné mínění, nýbrž aby se veřejné mínění zkvalitnilo. Demokracie nežije jen jednou za čtyři nebo kolik let, když se lidé více méně masově účastní voleb, ale hlavním obdobím života demokracie je doba mezi volbami, v průběhu volebního období. Je-li něco nesprávného tam, žádné volby to nemohou napravit bez vylepšení demokratičnosti života všech občanů v průběhu každodenní politické práce.

- j) Mimořádně důležitou záležitostí v každé demokracii je důvěra. Především žádná demokratická vláda se neobejde bez důvěry občanů. Nemá-li ji a nechce-li rovnou abdikovat, bude mít tendenci se vymknout demokratickým pravidlům. Demokratická vláda však nebude mít důvěru, nebudou-li voliči mít důvěru v jednotlivé politiky. Jedinci, kteří svým jednáním a vystupováním poškozují důvěru politiků, škodí společnosti víc než největší zločinci. Zločinec, dokonce i zločinecká banda jsou vždycky více méně izolováni. Právě proto vznikají vždy znovu pokusy o vytváření zločineckých mafií. Mám za to, že politické mafie jsou stejně nebezpečné jako mafie zločinecké. Proto je nezastupitelnou povinností a úkolem politiků jednat tak, aby budili a posilovali důvěru ve svou osobní bezúhonnost a tím i bezúhonnost své politiky a také politického života v parlamentě, ve vládě a ve společnosti vůbec.
- k) Důvěra v druhého člověka je nevyhnutelným předpokladem demokracie, ba vůbec demokratického smýšlení. To není cit nebo pocit, to není povahový rys, to není nálada. Důvěra, nezbytná pro správné fungování demokracie, je velmi závažný filosofický – a ovšem také theologický – problém. Kdyby opravdu do všech důsledků mělo platit, že člověk je zlý a že se s tím z lidské strany nemůže nic dělat, pak je fungující demokracie pouhá iluze. Považuji za velmi zvláštní, že důraz na hříšnost všech lidí a všeho lidského podnikání, který vyznačuje právě reformaci a především reformaci kalvínského typu, nezabránil tomu, aby rozvoj demokratičnosti a demokracií byl historicky tak podstatně spjat s protestantismem. Byl by to zvláštní problém, kterým se však nyní zabývat nebudu (můžeme se k němu vrátit v diskusi).
- l) Křesťanství a křesťané někdy – zejména v minulosti – dělají dojem jakýchsi historických pesimistů: bude čím dál hůř, brzký příchod království nebeského máme poznat na tom, jak se množí hrůzy a katastrofy. Demokracie naproti tomu spoléhá na to, že věci, poměry, vztahy mezi lidmi a mezi národy lze zlepšovat. Tady je oblast, v níž se křesťané musí mnohému přiučit. Demokracie a demokraté věří v možnost nápravy. V tom smyslu je náš Komenský velkým předchůdcem ne-li demokracie vůbec, tedy určitého významného rysu demokracie.
- m) Vedle této základní důvěry v napravitelnost všeho, co není dobré nebo co není dost dobré, je tu nezbytná důvěra v lidi, v druhé lidi. Tím nemám na mysli spoléhání na člověka jako na zachránce, jistě mi to nikdo nebude chtít takto vyčítat. Mně však jde o něco jiného: žádná vláda, žádný stát se nemůže obejít bez určitého souhlasu, ano bez určité míry důvěry občanů. To znamená na druhé straně také to, že občané jsou za svůj stát, za svou vládu odpovědni. Kdo mlčí, souhlasí. Minulý režim by nemohl dělat to, co dělal, kdyby tu nebylo tolik lidí, kteří si to nechali líbit, kteří k tomu *de facto* vyslovovali svůj souhlas, třeba jen souhlas mlčenlivý (ostatně bylo u nás dost těch, kdo souhlasili nikoliv mlčky, nýbrž více nebo méně hlasitě). Legitimita vlády – zvláště pak demokratické vlády – musí být založena na souhlasu a podpoře většiny. To je abeceda.
- n) Rád bych však v této souvislosti zdůraznil nezbytnost vzájemné důvěry mezi politiky. Dobrá demokracie nemůže vzniknout a nemůže fungovat tam, kde mezi vedoucími politiky ať ve vládě a v opozici, ať v parlamentě nebo na nižších úrovních převládá podezíravost, nedůvěra anebo dokonce odpor a nenávisť. Známe výroky našich předních politiků, kteří nezřídka dávají průchod takovým nepatřičným vztahům k jiným politikům a které nejen nabourávají ovzduší důvěry, ale – v našem případě – ohrožují samy začátky, první výhonky důvěry.

- o) A zde zase platí něco, co je nutno dodat: mezi politiky různého zaměření (ostatně třeba i stejného zaměření) nemůže vzniknout a růst důvěra, pokud ovzduší důvěry neexistuje, nežije a neroste mezi občany všeobecně. Hledání viníků a podezírání ze zlých úmyslů atd. začíná ve vztazích mezi lidmi, mezi občany. Samozřejmě, že důvěra nemůže a nesmí být slepá. Ale důvěra musí ve skutečně demokratické společnosti převládat nad nedůvěrou, a to převládat v celé společnosti. Politikové nakonec většinou jen představují echo vlastního života občanů a příslušníků společnosti.
- p) Jednou z nejvážnějších příčin poruch vzájemné důvěry je sociální nerovnováha, zejména pak pronikavé a nápadné prohlubování rozdílů a rozporů mezi bohatými a chudými. Proto jen politická demokracie nemůže dobře fungovat, pokud základní politická práva nejsou doplněna základními právy sociálními, konkrétně hospodářskými. Tato otázka zůstává zatím bez uspokojivého, natož definitivního řešení. Zmiňuji ji tu jen na okraj, ale podtrhuji, že to je otázka vážná a že je nutno s ní zejména do blízké budoucnosti počítat jako s otázkou vážnou.
- q) Jinou základní otázkou samotné podstaty demokracie je úloha vůdců. Je to vlastně otázka chápání demokratické rovnosti (viz Masaryk, *Otázka sociální I*, 257 – přečíst).